

X. TUULISPÄÄ

182. Ta tuleb, see tuul, puhub mõnikord päris kõvasti, kuid ei tee sulle midagi viga; säälsamas aga teinekord, näe, päris pisikene tuulepuhang — ja keerleb ja veerleb mis kole, keerutab lendu kõik mulla ja liiva ja puru, ajab täis sinul suud ja silmad ning ühekorraga — juba kadund (Pr). Siis on platsis tuulispää ehk liivi keeli hiiling = il'ing (SjWied, LWb; L, Pz, Sr, Pr, V), mille kõrval paralleelselt tarvitatakse läti lainsõna viesõl (SjWied, LWb; L, Pr, Kl < lt viesul(i)s 'der Wirbelwind', Ulm) ja juhuslikult ka pük (L 127, Pr < lt pūka, pūga, pūta 'ein Windstoss'). Seginemisest pūjk-sõnaga vt. § 132 ja 136, LRU II 195 ja 214.

Hiiling teeb mõnikord ikka päris uskumatuid asju. — Näe, vana Sãmiz-talu (L) peremees oma poistega teind parajasti küünile katust päale heinamaal, kui tulnud hiiling ja läind peaaegu nende mant mööda; säälsamas ligidal õunapuu aias olnud suur katel täis tuhka, ja katlal istund karjapoiss lõunaaega pidades; ning hiiling võtnud katla kõige poisiga ja viind ära, — ühte teise või kolmandasse tallu katel poisiga kukkund taas maha; poisikene olnud veel nädalaid selle järele segane ja paranend alles pikapäale; nii jutustand vanaisa (L 84 = S. 149 A) (Vrdl. § 27, LRU I 48: vikerkaar joob kaluri kõige paadiga õhku (S. 5)).

Ainult noorema põlve ratsionalistid väidavad, et hiilnutulp = il'ing-tõlpa (Sr) või tuuletulp = tül'-tõlpa (Ii) on lihtsalt suur tuul (Ii, Sr, Pr). Üldisem on kindel usk tänini, et selles peitub mingi pahas. — Tuulispää sündivat sellest, et vaimud = gar' d taplevat (Pr Saar) või et pahad vaimud ajelevad ehk jooksevad (Pr); tihti liigub kurat tormi või hiilingu näol (Kr 134 ja V 157 = S. 145, vt. § 168) (Kuradi esinemisest marutuulena vt. ka § 127, LRU II 175 (Sr 57 = S. 83). — Ka germaani juturepertuaaris kurat esineb sageli tuulehoona, kuid ometi näikse just tuulispää pidamine kuradiks Baltikumis põlvnevat venelasilt, kes seletavad, et kuradid peavad nõiamoorega pulmapidu ja tantsides tekitavad tuulekeeriseid (Максимовъ, Нечистая сила 8; Афанасьевъ, Поэт. возр. I 261, III 9 jj.). — Venelasilt kuuldud on ka setude seletus, et kuradi poeg olnud jumala ristipojaks, vana halv raiund oma poja seitsmeks osaks, kuid jumal elustand need osad, ühest saandki siis tuulispää, mõnest rüüs (s. t. rahe), mõnest kange tuisk jne. (H II 63, 979 (8) < Vastseliina). Teinekord seletatakse taas, tuulispää olevat „vana halva imä esi, kes mõni kõrd põrgust vällä tule ilma päale hullama ja möllama” (H II 61, 599 (1) < Vastseliina)); sagedaimini aga tuulispääks peetakse halba inimest (Pr), kadedat (Pz, Pr) või nõida (L, Pr) (K. Krohn (SRU 15) peab nõia liikumist tuulispääna Soomes ja Baltikumis lainuks germaani alalt, kuna M. Varonen (Vp 51) viib selle ühendusse soome-ugri nõidele omase „lõvesse langemisega”. — Lätis peetakse tuulispääks sagedaimini kadedat või Riia kaupmehi, ka kutsutakse tuulispääd kuradi hobuseks; vastuabinõudest tuulispää vastu tuttavaimad on sõim ja terariistaga viskamine (Austrums 1894 I 311). — Eestis seletatakse lisaks veel, et „tuulispask, tuule keered.... muud ei olla kui nii sugused vara kandjad või krattid” (H III 3, 213 (3) < Jüri)). Juba SjWied (LGr 423 (33)) teatab Piza-külast: kui hiiling keerutelles viib vilja või heina ära, siis säääl olevat kade inimene sees, kes tahtvat oma „külalise” s. t. kaaskülalise „pühama” s. t. eraomanduse ära viia; siis pidavat lastama püksid maha ja näidatama paljast tagumikku ja öeldama: „Jää sa ise nõnda paljaks nii kui minu perse on paljas!” — siis kohe hiiling jäävat paigale (Eestis palja tagumiku näitamise motiiv on arenend niikaugemale, et tuulispääd otse sõimatakse paljasperseks ja see hüüd on muutund tuulispää paralleelnimeks (L < Setu, Urvaste)).

Kaitseks hiilingu vastu ei panda ettevaatusabinõuna heinakuhjale kunagi paarisarvu malku päale, vaid ikka umbarv, — muidu tuulispääks käiv kade inimene pääseb heinu viima (Sr Saar) (Tavaline motiiv kogu Baltikumis ja naabermais mitte üksi tuulispää, vaid üldse kõige paha vastu kaitseks). Populaarseim abinõu hiilingu vastu on viskamine temasse pussiga (Pr, V) või väitsega (Sr, V Saar), — siis ta laguneb ära (V) või saab haava reide (V Saar) või sureb äragi (Pr). Ka minnakse hiilingule vikatiga vastu, — siis ta ei pääse edasi (L). Selliseist võtteist alamal paar lugu (Tavaline motiiv kogu Baltikumis ja naabermais mitte üksi tuulispää, vaid üldse kõige paha vastu kaitseks.).

VIKATITEGA HIILINGULE VASTU (S. 149 B)

Hiiling tuleb äkki järsku päale. Vanasti hiilingule joostud vikatiga vastu ja lõigatud ta katki, — siis ta laguneb ära, jookseb mõlemale poole ega tule otse läbi. Hiiling lõhub kõige enam heinasaade ja kannab õhku laiali kaarde maha niidetud heina.

Jutustaja vanaisa kõnelnud, kuis kord hiiling tulnud kaheharalisena kui püksid, kui nad niitnud mõisas heinu. Siis nad joosnud vikatitega talle vastu, visand vikatid õhku üles ja pidand õhus üleval. Nii nad raiund hiilingu keskelt katki, ja see lagunend ära — üks reis läind ranna poole, teine sääär maa poole,

tõmmates kaasa, mis juhtund aga ette. Kui teda katki ei lõigata, siis ta lõhub ära kõik, mis vaid on ees — tuba või heinad või mis tahte muud. — L 77 (Sama motiiv esineb ka muinasjutus: noorimale vennale tuleb teel vastu torm, vend vehib mõõgaga, torm jääb seisma ja moondub toredaks noormeheks (Ii 1 = Mt. 550)).

KÜLVAJA VISKAB PUSSI HIILINGUSSE (S. 149 B)

Ükskord üks peremees külvand nurmel seemet. Sääl tulnud selline tuul või hiiling, kes keernud mulla ja seemne puha segamini ja lennutand õhku. Siis peremees arutand tarkade meestega, mis teha; vaga ilmaga läheb küll külvama, kuid kohe tekib torm, niipea kui ta jõuab põllule. Üks tark mees õpetand siis, võtku ta omale hää suur ja terav puss kaasa, ja kui muld seemnega hakkab taas tantsima, siis virutagu ta pussiga sinna sisse.

Peremees teindki nõnda. — Säalsamas joostud ühe teise peremehe mant tohtri järele: peremees kukkuvat oma nurmel maha, puss otsapidi sees. See siis olnudki see nõid, kes olnud nii kade, et pole saand sallida, et teisel kah midagi on, — ise ta ju sääl juures ei teeni midagi. — Pr 30.

Kogu liivi rannikul on tuttav muistend, kuis keegi viskab küll oma terariista hiilingusse, kuid leiab selle alles hiljem kellegi mant üles, millega selgub ka hiilinguks käija isik. Selle paraleelredaktsiooniks on kogu Baltikumis tuntud lugu noa kaotamisest libahundile ja jälleleidmisest Riia kaupmehe mant.

JÄLLELEITUD NUGA (S. 149 C + 161)

7 varianti (lvÜ): 1 L 78, 2 L 127, 3 L 143 — 4 Ii 40, 5 Ii [63·] — 6 Sr 116 — 7 Kl Saar.

1) Tuulispää redaktsioon = S. 149 C (1—3, 6, 7) (Vt. Lätis LP I 162 (145), V 127 (45), VII 699—705 (sääl ka muu trükitud materjal kopeeritud või tsiteeritud). — Küllap tuulispää redaktsioon Lätis ja Liivis põlvneb vene repertuaarist, kus see on üsna tavaline).

- I Keegi mees (2, 3) ~ peremees (1, 6, 7) olnud metsas heinal (1—3) ~ töötand põllul (6, 7) ja söönd parajasti lõunat (1, 2).
- II a Sääl tulnud tema manu hiiling (1—3, 6, 7) ja hakand keerutama heina lendu (2, 3), et mees pidand kukkuma peaaegu maha (6).
b Ta olnud kuulnud, et kui hiiling läheb mööda, siis visatavat noaga, sest muidu hiiling võib viia midagi ära kah (6).
- III a Parajasti kui hiiling läind temast mööda (6), siis mees võtnud taskust noa (3) ja visand oma noa sesse hiilingusse (1—3, 6, 7), otse sinna keerlevasse heinatomp (2, 3).
b Pärast ta läind otsima oma nuga, ent ei ole leidnud enam midagi (2), ja nuga kadund ära (6).
- IV A a Ühe (1) ~ kolme (2) ~ mõne (3, 7) aasta pärast mees sõitnud Riiga (1—3, 7).
ba Sääl ta näind oma noa ühe poemehe käes (1).
bb Keegi kaupmees kutsund ta enda manu sööma, ja mees näind sääl oma nuga (7).
bc Mees läind sööma söögimajja (2) ~ restoraani (3), kus söönd ka keegi isand tema noaga (3) ~ kuhu tulnud sööma ka keegi teine mees, istund ja pannud oma noa lauale; vanamees tundnud kohe oma noa ära, sest sel olnud ta nimi pääl (2).
c Mees küsind kohe, kust võõras saand selle noa (1) ~ „kust sa said selle noa?” (2, 3).
da Poemes pärand vastu, kuis ta tunneb seda nuga (1).
db Võõras taas küsind, mis temal selle noaga asja (2).
dc Isand küsind: „Kas sa ei mäleta, kuhu sa viskasid selle noa?” (3).
ea Mees seletand, et ta visand noa hiilingusse, kust poemes selle saandki (1).
eb Mees jutustand, kuis see nuga kadund tal kolme aasta eest heintesse, kui ta visand selle küüni man tuulepuhangusse (2).
ec Mees öelnud: „Ma muud ei tea, kui et sinna heinasse ma viskasin tema (3).
fa Siis poemes vastand: „Kui meie jooksimis mõisnikkega, siis keegi viskas selle noa mulle selga” (1).
fb Võõras hüüdnud: „Ah nii, ah sina siis olidki, kes viskas mulle noaga selga!” (2).
fc Kaupmees seletand, ta pöndend haava mõne kuu, ta olnud parajasti viljakasvu vaatamas, et määrata turuhindu (7).
- B Mõne aja pärast mees juhtund minema ühe teise peremehe manu ja näind oma noa torgatud sääl värvatulpa, kuna toas peremees mähkind oma jalga kinni. Tulija küsind mähkijalt, mis

- selle jalal viga. — „Mis sa nüüd veel küsid!” vastand peremees: „Sina ise ju mulle viskasid noaga!” (6).
- V a Edasi see teine keelnud meest, ärgu ta tehku enam kunagi nii (1, 3, 6), et ta viskab terava asja hiilingusse, sest selles jooksvat alati isandad ringi (1); ühtlasi ta näidand oma suurt armi õlas, kuhu mees visand (noa (3).
- ba Viskaja töotand ka mitte kunagi enam nii teha, sest tal olnud väga kahju oma hääst sõbrast (6).
- bb Viskaja ent vastand: „Kui juhtub jälle nii, siis viskan aga taas!” (3).
- VI Sääl hiilingus siis ikka on inimesed (2) ~ isandad, halvad mehed nad peavad olema (3).

2) Libahundi redaktsioon = S. 161 (4, 5) (Kuna Liivis ja Lätis normaalsem on tuulispää redaktsioon, siis Eestis sellevastu väga populaarne on just libahundi redaktsioon: vt. FFC 25, S. 74. Ometi tuntakse Lätiski küllalt libahundile leivaandmise motiivi: vt. näit. LP VII 905/6, 913/5 jne. Libahundistund kaupmehele noaga leivaandmist vt. DL I 139 (16), LP V 126 (11). Esitetavad liivi teisendid põlvnevad mõlemad ühelt ja samalt eidekeselt, kes libahundi redaktsiooni kuulnud võib-olla hoopis saarlasilt; muidu seda redaktsiooni Liivis ei tunta).

Keegi „maamehe” s. t. lätlase naine olnud pühapäeva hommikul karjas ja söönd oma odrakaraskit. Sääl tulnud ta manu üks hunt, kükitand ta ette maha ja vaadand silmi. Naine öelnud: „Mis sa nüüd minu ette kükitad siia, vaata, kus lehmad on, mine võta mõni vasik!” — Hunt vaadand küll nende lehmade poole, kuid pole läind sinna, vaid jäänd kükitama naise ette. Siis naine visand talle oma karaski ülejäägi. Hunt söönd selle ja kadund. Naine läind sinna kohta vaatama, kuss hunt kükitand, ja leidnud maast väga ilusa noa kuldpäaga.

Hiljem mehed sõitnud vooris Riiga härraste viljaga — siis olnud veel „isanda” s. t. teorjuse ajad. Riias nad läind poodi ostma midagi, sidund seda kinni, sääl tulnud vaja lõigata nõöri. Ühel mehel olnud kaasas too leitud nuga. Ta pannud selle letile pärast nõöri lõikamist. Kaupmees silmitsend teraselt nuga ja küsind lõpuks, kust mees ostnud selle noa. Mees jutustand saamisloo. Siis kaupmees andnud talle suure kingi, jätnud talle ka selle noa ja ütelnud, see olevat tema nuga, ta olnuvat libahundina sääl, ärgu kõnelgu kellelegi. — Kaupmees olnud kodust kaugel, tahtnud süüa leiba, lehma pole tahtnud ja jätnud siis noa leivaandjale.